

Ole Andkjær Olsen

Omkring Lacan/ Laplanche-kontroversen

Introduktion til Jean Laplanche: Sproget og det ubevidste

Den efterfølgende artikel af Jean Laplanche hører hjemme i en fransk psykoanalytisk sammenhæng og behøver derfor nogle ord med på vejen, når den udsendes i dansk oversættelse. Fransk psykoanalyse har de sidste tredive år haft Jacques Lacan (1901-1981) som sit ubestridte centrum. Især i 1970'erne var Lacan blevet en levende myte i parisiske intellektuelle cirkler. Hans forelæsninger var et helt utroligt tilløbsstykke, og der verserede de særeste historier om hans excentriske gerninger. Hvad enten disse historier er sande eller ej, kan man roligt regne med, at Lacan selv tog aktivt del i plejen og vedligeholdelsen af sit spraglede image. Alt i alt skete der en stigende polarisering inden for det psykoanalytiske miljø. Det var svært at holde sig neutral. Var man ikke med Lacan, måtte man være forberedt på at blive betragtet som hans modstander, og det var til skade for en saglig diskussion af hans teorier.

Lad mig indtil videre udpege tre karakteristiske træk ved Lacans arbejde: (1) den påståede freudianske ortodoksi, nylæsnin-gen af Freuds skrifter og kritikken af de »falske« freudianere inden for den internationale psykoanalytikersammenslutning; (2) inddragelsen af det store arsenal af videnskabelige og filosofiske hjælpediscipliner: den sprogvidenskabelige strukturalisme, fæno-menologien og i de senere år logikken; (3) den svært tilgængelige fremstillingsform: lange passager i hans skrifter er det skinbarlige volapyk (ligesom det ubevidste, mente han vist).

Jean Laplanche (født 1924) fulgte Lacan i 1950'erne, men blev i 1960'erne stående på en noget mere moderat position end Lacans. Han kom således ikke med i Lacans *École freudienne de Paris*, der blev stiftet i 1964. Laplanche er først og fremmest en uovertruffen Freud-læser, hvilket især kommer til udtryk i hans og Pontalis' store *Vocabulaire de la psychanalyse* (1967).

I fransk psykoanalytisk litteratur har der jævnlige været henvisninger til kontroversen mellem Lacan og Laplanche. Historien er i korthed denne: Lacan anvendte i sin artikel »Bogstavets instans

i det ubevidste« (1957) og senere i psykose-artiklen (1959) lingvis-ten Ferdinand de Saussures termer signifiant/signifié i forsøget på at begrebsliggøre visse mekanismer i det ubevidste. Laplanche arbejdede sammen med Serge Leclaire videre med Lacans formler i et seminaroplæg fra 1959 (nedskrevet 1960 og første gang publiceret i 1961 under titlen »L'inconscient, une étude psychanalytique«). Især Laplanches ændring af en af Lacans formler faldt Lacan for brystet, og han kritiserede den bl.a. ved en forelæsning i 1964 (Lacan 1973a, s. 223-28). Laplanche skærpede sine synspunkter ved genudgivelsen af artiklen i 1966, og Lacan kom atter til orde i en bog af Anika Rifflet-Lemaire fra 1970: såvel i forordet som i et delvist aftrykt interview kritiserede han Laplanche sekunderet af Rifflet-Lemaire selv, der over flere kapitler pillede Laplanches formel fra hinanden. I Laplanches forelæsninger fra 1970'erne finder man en del hentydninger til Lacan, men først i de fire forelæsninger fra 1978, der er oversat her, tog han bladet fra munden.

Denne kontrovers har større interesse end som så. Det er en dybtgående problematisering af den Lacan'ske hypotese om, at det ubevidste er struktureret som et sprog, og modsætningsforholdet følger endvidere en brudlinje i Freuds eget forfatterskab, brudlinjen mellem psykoanalysens klinisk-terapeutiske aspekt på den ene side og dens teoretisk-metapsykologiske aspekt på den anden side.

(Det bør nævnes, at der med hensyn til psykoanalytiske og lingvistiske termer – og sammenhængen mellem dem – kan hentes en del hjælp hos Dines Johansen (1977b), hvor også Lacan/Laplanche-kontroversen får nogle ord med på vejen, specielt s. 259-64.).

1. Nogle grunde til at beskæftige sig med det ubevidste

Hvad er det ubevidste? Ja, begrebet har en lang forhistorie, men det er først i 1800-tallet, at det rigtig tager form som det enkelte subjekts indhold af aktive kræfter, som det ikke selv er herre over, og som det dårligt nok har kendskab til. Det ubevidste er det ikke erkendte i subjektet, det område hvor selverkendelsen ikke slår til. Det begrebsliggøres – i skønlitterære og filosofiske værker – som en instans, der gang på gang spiller subjektet et puds, fremkalder de særeste vrangforestillinger i det og driver det til at handle anderledes, end det fornuftigvis burde, men det fremstilles også som en instans, der rummer et uudtømmeligt fond af viden. Det tillægges modstridende prædikater som »guddommeligt«, »djæ-

velsk«, »dyrisk« og »højintelligent«, og det betragtes mere som en skæbne end som noget, den enkelte nogen sinde vil lære at forstå til bunds. Man må lære at leve med det ubevidste, forlige sig med det så godt som muligt og søge at integrere det i personligheden fremfor at undertrykke det.

Gennem alle disse forestillinger lyser en erkendelse af, at det ubevidste eksisterer, og at det er vigtigt at beskæftige sig med det. Freud var som bekendt en pioner på området. Han ryddede vældigt op i de overleverede opfattelser, fik dem nogenlunde sat på fællesnævner og skabte en metode til analyse af det ubevidste. Hans prædikater til begrebet var præget af systematik og videnskabelighed, selv om de stadig lod mange spørgsmål stå åbne:

(1) Fra den topiske synsvinkel blev det ubevidste anskuet som et system bestående af en vis forestillingsmasse (de såkaldte tingsforestillinger), et system der kunne skilles ud fra det førbevidste, hvori ord- og begrebsforestillingerne var dominerende, og som havde direkte »adgang« til bevidstheden. Det ubevidstes position blev senere – groft regnet – spaltet i et *det* og et *over-jeg*.

(2) Set fra den økonomiske synsvinkel indeholdt det ubevidste frie eller ubundne energier, som Freud oprindeligt mente var af seksuel natur, men som han senere også satte i forbindelse med dødsdrifterne.

(3) Ud fra den dynamiske synsvinkel var det ubevidste kendetegnet ved de såkaldte primærprocesser, tanke- eller associationsprocesser som kun fulgte et trægheds- eller lystprincip, og som derfor forbandt forestillingerne til meningsløse billeder.

(4) Fra den genetisk-adaptive synsvinkel repræsenterede det ubevidste en overstået – primitiv og utilpasset – psykisk funktionsmåde, der har sin oprindelse i barndommen, og som Freud sammenlignede med den psykiske funktionsmåde hos børn og primitive folkeslag.

(5) Endelig kan det ubevidste set fra psykopatologiens synsvinkel siges at repræsentere det fortrængte, erindringer, fantasier og komplekser, som den rationelle del af personligheden nægter at kendes ved, men som ikke desto mindre har mange muligheder for at gøre sig gældende.

Dette brede begrebsregister har tydelige deskriptive kvaliteter. Det opdager man straks, når man læser Freuds sagsforestillinger, det være sig af drømmetydninger eller patientanalyser. Hvert subjekt har sit individuelle ubevidste, som er opbygget i løbet af ontogenesen gennem et kompliceret samspil af faktorer. Freud lagde så afgjort mere vægt på den samfundsmæssige side af subjektets

dannelse end på den biologiske. Hans idé om fylogenetisk nedarvede reaktionsmønstre var kun et spekulativt supplement til resten af teorien, og den må ikke slås i hartkorn med Jungs installation af kønsfikserede og biologisk bestemte arketyper i det ubevidste. Tværtimod er Freuds begreber velegnede til at indfange de variationer, der skyldes konkrete køns- og klassespecifikke forhold, og specielt prægningen af barnet inden for familiens rammer (den primære socialisation) er det såre nærliggende for en freudiansk psykologi at beskæftige sig med. Psykoanalysen kan fra denne synsvinkel siges at være »intimsfærens psykologi« (jvf. Andkjær Olsen/Køppe 1981).

Men selv en nok så videnskabelig udforskning af socialisationen kan ikke erstatte udforskningen af det ubevidste. Det er ikke slet og ret subjektets intimsfæreerfaringer, der findes opmagasineret i det ubevidste. For det første er det erfaringer, der ikke står til subjektets rådighed, fordi de er fortrængt. For det andet har disse erfaringer ved indoptagelsen i det ubevidste gennemgået en transformation, således at de ubevidste dannelser ikke står i noget simpelt eller på forhånd kendt forhold til de ydre påvirkninger. For det tredje er de ubevidste dannelser i stand til at blande sig i bevidste tanker og handlinger på de mest forskelligartede måder, spændende fra frembringelse af isolerede symptomer til infiltrering af hele karakteren.

Nogle af Freuds tidligste synspunkter har kunnet begrunde en pragmatisk (forkortet, forkortende) opfattelse af det ubevidste og dermed hindre en videnskabelig udforskning af emnet. Neurosens helbredelse blev gjort til et spørgsmål om at finde sandheden om det ubevidste, og sandheden om det ubevidste blev ligestillet med en eller flere traumatiske erindringer. I virkeligheden er der tre variable faktorer impliceret i dette ræsonnement, og disse tre faktorer må kunne holdes ude fra hinanden og peger i sidste instans hen mod hver sit forskningsprojekt:

(1) En socialisationsforskning, der søger at kortlægge sammenhængen mellem opvækstvilkår og karakterdannelse.

(2) En terapiforskning, hvori helbredelsens betingelser søges afdækket (og lad mig i parentes bemærke, at det er almindeligt anerkendt, at overfladiske analyser ofte har en bedre terapeutisk effekt end dybtgående analyser).

(3) Og endelig en psykologisk udforskning af det ubevidste, som bliver yderligere påkrævet, når det er fastslået, at en given analyse hverken kan verificeres i fortiden (ved at fastslå de ydre påvirkninger) eller i fremtiden (gennem terapiens virkningsgrad).

Uden disse to forankringer må man sande, at den eksisterende viden om det ubevidste er yderst begrænset, hvad enten den bygger på Freuds fem punkter, på enkelte af dem eller på et helt andet grundlag. Jeg mener naturligvis ikke, at erfaringer vedrørende socialisation og terapi er irrelevante i forbindelse med en udforskning af det ubevidste, kun at man skal passe på ikke at reducere det ubevidste som selvgyldig kategori, når man bevæger sig inden for disse områders begrebssammenhænge.

Laplanches artikel såvel som Lacan/Laplanche-kontroversen skal ses i dette perspektiv. Det er selve det ubevidstes »væsen« og »natur«, der er til diskussion. Lacan havde i 1950'erne udkastet sin hypotese om det ubevidstes sproglige struktur, og han havde her ved indirekte taget afstand fra store dele af Freuds metapsykologiske bestemmelse af det ubevidste. Der er hos Lacan og Laplanche enighed om, at man ikke slet og ret kan sige, hvad det ubevidste *er*; man må til en vis grad lade sig nøje med at beskrive, hvad det *gør*: opdeler givne sprog- og billedsekvenser i utraditionelle elementer, fremkalder karakteristiske substitutioner og ombytninger af disse elementer, sætter dem sammen igen til nye helheder etc. Det ubevidste er altså den »maskine«, der står bag disse operationer, og opgaven er at finde ud af, hvad den indeholder af skruer og tandhjul, og hvad der styrer den. Som vi skal se, deler Laplanche ikke Lacans opfattelse af det ubevidstes sproglige struktur. Han holder fast ved de fleste af Freuds formuleringer som de bedste, men giver i mange tilfælde nye begrundelser herfor.

Udforskningen af det ubevidste er naturligvis ikke et rent fransk fænomen. Især i USA har der været bevilget store midler til psykoanalytisk forskning, men projekterne er gerne strandet, inden de er blevet rigtigt søsat, fordi man havde problemer med at etablere slagfaste data (og uden data går al positivistisk forskning i stå), jvf. en oversigtsartikel af Wallerstein og Sampson (1971). I de senere år har man arbejdet på at konstruere et nyt psykoanalytisk sprog (for både patienter og analytikere), så allerede talen rummede de ønskede data (Schafer 1976). Bag denne bestræbelse ligger den logiske positivismes læresætninger.

På den anden side af Lacan og Laplanche ligger den såkaldte hermeneutik-diskussion af psykoanalysen (Ricoeur, Apel, Habermas, Lorenzer). Der er heri lagt stor vægt på den »refleksionserfaring«, der udgår fra samtalen mellem ligeværdige subjekter. Det er psykoanalysens terapeutiske effekt, der står i centrum, og man har derfor svært ved at beskæftige sig med det ubevidste uden samtidig at fortolke og derved også eliminere det (jvf. Andkjær

Olsen 1982). Specielt Lorenzer har dog med sin stærke fremhævelse af Freuds begreb om »klicheen« været med til at værne om det ubevidstes begreb. Laplanches synspunkter på det ubevidste synes i øvrigt at ligge tættere ved Lorenzers, end man umiddelbart skulle tro, og man kan derfor håbe på, at Laplanche også på et tidspunkt vil tage hermeneutik-diskussionen op.

II. Det kliniske og det teoretiske hos Lacan og Laplanche

Den brudlinje, der hos Freud går mellem det kliniske og det teoretiske, er med årene blevet uddybet. Freud havde som ambition at skabe såvel en effektiv psykoterapi som en alment gyldig psykologisk teori, en teori som psykopatologien i første omgang kunne levere materiale til, og som den i anden omgang kunne placeres som et hjørne af: som et eksempel på fejludvikling ved siden af normal udvikling, og som et eksempel på fejlfunktion ved siden af normal funktion.

Den »almene« psykologiske teori er ofte nok blevet lagt for had. Den er blevet betegnet som abstrakt, spekulativ og mekanicistisk og modstillet klinikken konkrete menneskelige livssammenhænge. Alle psykoanalytikere efter Freud har været enige om, at psykoanalysen skulle videreudvikles ved en passende vekselvirkning mellem det kliniske og det teoretiske arbejde, men der har været mange forskellige bud på, hvor man skulle lægge vægten. Skulle man overtage Freuds kliniske (analytiske) metode og bygge teorien op igen på grundlag af empiriske analyser, eller skulle man overtage hans teoretiske konstruktioner med alle deres indre modsigelser og bringe dem videre gennem teoretiske refleksioner?

Lacan og Laplanche er begge erklærede freudianere, og modsætningen mellem dem kan formentlig føres tilbage til det forhold, at Lacan hovedsagelig har opbygget sin teori på grundlag af »den analytiske erfaring«, dvs. klinikken, mens Laplanche som mere traditionel freudianer har sat sig for at nærlæse og reformulere Freuds teorier til en konsistent helhed. Begge indsatser synes at være særdeles værdifulde, så der er grund til at se nærmere på, hvad de indebærer, for herigennem bedre at kunne vurdere modsætningsforholdet mellem dem.

Vi kan først se på Lacan. Hans løbebane er lang og snørklet. I mellemkrigsårene havde hans synspunkter endnu ikke rigtigt profileret sig. Hans disputats om paranoia fra 1932 er en kompakt og temmelig utilnærmelig sag af klassisk akademisk tilsnit. Hans

teoretiske svendestykke er hans teori om »spejlstadiet« (første gang lanceret i 1936), og den er skelettet i den udviklingsteori, han udkaster i de første efterkrigsår. Heri omgives spejlstadiet af en imaginær identificering i seksmånedersalderen og en symbolsk identificering i attenmånedersalderen, og en række af psykoanalysens begreber falder på plads herigennem (jvf. Andkjær Olsen 1974). Disse metapsykologiske tiltag er dog ikke det væsentlige hos Lacan.

Lacans egentlige indsats består i hans arbejde med »den analytiske diskurs«. I 1953, hvor han sammen med andre franske analytikere skiller sig ud fra IPA, holder han sin lange »Discours de Rome« om talens og sprogets funktion i psykoanalysen, og senere samme år indleder han sin række af seminarer med hovedvægt på Freuds kliniske og tekniske skrifter (disse seminarer er nu under udgivelse). Her kan man følge udviklingen af hans teoretiseren over den sproglige interaktion mellem patienten og analytikeren, subjektet og »den Anden«, og netop de vidt forgrenede intersubjektive spil i analysesituationen er nu basis for den videre begrebsgenerering.

Lacans inddragelse af den strukturalistiske lingvistik (Saussure, Hjelmlev, Jakobson) med dens begrebspar sprogbygning/sprogbrug og signifiant/signifié har i første omgang sin begrundelse i forsøget på at formalisere den analytiske samtale. Igennem det hele går sondringen mellem en bevidst og en ubevidst diskurs: en bevidst diskurs, der kan underkastes en almindelig sproganalyse, og som består i sammenkædning af distinkte udtrykselementer, og en ubevidst diskurs, der ikke kan høres, men som bestandig griber ind i den hørlige tale og fremkalder huller, stammen, benægtelser etc. i den. Denne »symptomallæsning« er, som vi kan se, såre freudiansk. Det usædvanlige hos Lacan er hans påstand om, at det ubevidste er struktureret som et sprog, dvs. at den ubevidste diskurs er struktureret på samme måde som den bevidste og griber ind i den på en måde, der minder om de litterære stilfigurer metonymi og metafor. Til det umiddelbart sagte er der hæftet en ekstra betydning, som siges at stamme fra signifiant'er i det ubevidste. Lad os se på en af de passager, hvor Lacan udtaler sig nogenlunde klart om forholdet mellem sproget og det ubevidste:

»Det ubevidste er efter Freud en kæde af signifiant'er, som et sted (på en anden scene, skriver han) gentager sig og insisterer, for at sætte sig igennem i de brud, som den faktiske diskurs frembyder, og i den tænken, den former. I denne formulering, som ganske vist er vor egen, men som netop er i overensstemmelse såvel

med den Freud'ske tekst som med den erfaring, den har grundlagt, er den afgørende term signifiant'en, hentet frem fra den antikke retorik af den moderne lingvistik, i en teori, hvis historie vi ikke her kan opridse, men hvor navne som Ferdinand de Saussure og Roman Jakobson markerer henholdsvis dens udspring og dens aktuelle kulmination, og hvor vi kan minde om, at den banebrydende videnskab i den vestlige strukturalisme har sine rødder i Rusland, hvor formalismen blomstrede. Genève 1910, Petrograd 1920 siger os allerede, hvorfor Freud manglede dette redskab. Men denne historisk betingede mangel understreger kun den kendsgerning, at de mekanismer, der af Freud beskrives som hørende til primærprocessen, hvor det ubevidste finder sit domæne, nøjagtigt svarer til de funktioner, som denne skole anser for at determinere sprogets mest afgørende mekanismer, nemlig: metaforen og metonymien, eller anderledes udtrykt signifiant'ens substitutioner og kombinationer i de to dimensioner, henholdsvis den synkrone og den diakrone, hvori de fremtræder i talen. Når sprogets struktur først er genkendt i det ubevidste, bliver spørgsmålet, hvilken art subjekt vi da kan tilregne det« (Lacan 1960b, s. 167-68).

Lacan manglede absolut ikke metapsykologiske ambitioner, men hans generaliserede modeller havde alle deres oprindelse i hans diskursteori, og Freuds begreber om de topiske systemer, lyst- og realitetsprincippet, de psykiske energier og forsvaret mangler næsten totalt hos ham. Det er karakteristisk, at hver gang der sker en ændring i diskursteorien, udkastes der samtidig nye »metapsykologiske« problemer. I 1970'erne, hvor den strukturalistiske lingvistik er blevet trængt i baggrunden af en logisk sprogbrug, er det også nye teoretiske spørgsmål, der optager ham (således hans forsøg på at udtrykke forholdet mellem den reelle, den symbolske og den imaginære orden ved hjælp af en vis Borroméeknude). Jeg vender i de næste afsnit tilbage til Lacan i hans lingvistiske fase.

Laplanches udvikling er slet ikke så snørklet som Lacans. Hans bedste skrifter er Freud-læsninger. Det gælder også den tidligere nævnte artikel om det ubevidste, hvori en af Lacans formler er inddraget (Laplanche/Leclaire 1961). Sammen med J.-B. Pontalis skrev Laplanche en grundig diskussion af Freuds fantasibegreb (Laplanche/Pontalis 1964) samt det monumentale psykoanalytiske leksikon *Vocabulaire de la psychanalyse* (Laplanche/Pontalis 1967). Heri findes allerede de fleste af Laplanches grundlæggende ideer, som uddybes og udbygges i serien af forelæsninger fra perioden 1969-79:

(1) *Vie et mort en psychanalyse* (1970) indeholder en omskrevet version af forelæsningerne fra 1969-70. Det gennemgående tema er Freuds drifts- og seksualteori, og især det første kapitel om tilknytningsbegrebet er fremragende (jvf. nedenfor).

(2) *Problématiques I. L'angoisse*. (1980a) indeholder forelæsningerne fra 1970-73. Freuds »tidlige« angstteori fra 1890erne diskuteres i forhold til den »sene« fra 1920erne, og Laplanche tager overraskende skarpt parti for den »tidlige«. Han kan ikke gå med til, at al angst skulle være afledt kastrationsangst, men opfatter istedet angsten som driftens reneste udtryk.

(3) *Problématiques II. Castration – Symbolisations*. (1980b) indeholder forelæsningerne fra 1973-75. Laplanche hæfter sig ved, at kastrationsfantasien tilsyneladende er den eneste af de fire Freud'ske urfantasier, der *kun* er angstbetonet. De øvrige tre (der tematiserer forførelsen, urscenen og barnets tilbagevenden til moderskødet) har desuden et lystaspekt. Efter gennemgang af en række værker om omskæring når Laplanche frem til, at denne form for »kastration« i mange tilfælde har som funktion at centrere seksuallysten omkring kønsorganerne.

(4) *Problématiques III. La sublimation*. (1980c) indeholder forelæsningerne fra 1975-77. Her uddyber Laplanche sin sondring mellem en adaptiv og en psykoseksuel dimension i Freuds teori, og hvor han tidligere især har beskæftiget sig med koblingen fra det adaptive til det psykoseksuelle (seksualdrifternes tilknytning til jegdrifterne), kommer han nu ind på den modsat rettede kobling, nemlig sublimeringen. Som gennemgående eksempelmateriale anvendes Leonardo da Vincis videnskabelige og kunstneriske produktion, og Laplanche har i øvrigt som forside på alle fire bind *Problématiques* brugt den Leonardo-tegning af menneskets cerebrale funktioner, der også er gengivet på forsiden af dette nummer af *Kultur & klasse*.

(5) *Problématiques IV. L'inconscient et le ça*. (1981) indeholder forelæsningerne fra 1977-79. Første del er en rekapitulering af 1961-artiklen med Leclair om det ubevidste, og det er de sidste fire forelæsninger herfra, der er oversat til dansk. Anden del omhandler Freuds begreb om det'et, og Laplanche argumenterer for, at det'et og det ubevidste ikke er uforenelige begreber.

Da Laplanche påbegyndte sine Freud-læsninger, havde Lacan forlængst gjort sig bemærket med sit »tilbage til Freud«. Lacans egne Freud-læsninger var dog særdeles selektive og desuden så hårdt optrukne, at de ikke kunne påberåbe sig en elementær filologisk værdi. Ikke desto mindre må man sige, at Laplanche adop-

terede nogle grundlæggende tendenser hos Lacan. Han videreførte Lacans kritik af ego-psykologien, men med andre våben. Gennem sine omhyggelige tekstlæsninger påviste han, at den gængse simplificerede fremstilling af Freuds metapsykologi – som den f.eks. kendes fra Hartmann, Rapaport og Waelder – på afgørende punkter var direkte misvisende. Det er bemærkelsesværdigt, at de bærende elementer i Laplanches nylæsning af Freud er nybrydende fortolkninger af kun tre Freud-begreber, der til gengæld går som røde tråde gennem alt, hvad Freud har skrevet. Det er begreberne 'Anlehnung', 'Nachträglichkeit' og 'Phantasie'.

'Anlehnung' betyder på dansk 'tilknytning', men er tidligere ofte gengivet med 'anaklisis', der i angelsaksisk psykologisk litteratur hentyder til barnets tilknytning til moderen, mens det hos Freud drejer sig om seksualdrifternes tilknytning til jegdrifterne. Freuds tankegang er den, at det nyfødte barns overlevelse er betinget af den konstante opfyldelse af en række organiske – vitale – behov (behov for mad, drikke, søvn, hvile etc.). Disse behov kan barnet ikke få opfyldt ved egen hjælp, og deres opfyldelse er derfor fra starten afhængig af forældres og plejepersoners indsats. Omkring barnets optagelse af næring, udstødelse af ekskrementer etc. opstår imidlertid nogle nye pirringsfølelser, der danner et andet mønster af lyst- og ulystoplevelser, et mønster der går på tværs af de vitale funktioners mønster. Når suttelysten er indstiftet, udfoldes den i en ny rytme, der ikke følger måltidernes rytme, og på samme måde med de anale fornemmelser. Det er disse orale, anale og andre »ekstrapirringer«, der udgør kernen i seksualdrifterne, idet de rent organiske pirringskilder – f.eks. de hormonale der alt for ofte er blevet betragtet som seksualdrifternes egentlige væsen – kun har som funktion at forstærke de pirringer, der er opstået i tilknytning til behovene eller jegdrifterne. Ud fra denne læsning af Freud kan Laplanche konstatere, at seksualdrifterne stort set indpodes udefra og slet ikke har de organiske behovs struktur og egenskaber (man kan ligefrem sondre mellem et »adaptivt register«, der har de organiske funktioner og deres tilpasning til omgivelserne som indhold, og et »psykoseksuelt register«, der rummer seksualdrifterne og deres skæbner, jvf. Andkjær Olsen/Køppe 1981, s. 348-53).

'Nachträglichkeit' er ikke noget fast begreb hos Freud. Det optræder både i en stærk og en svag betydning, og det, der interesserer Laplanche, er den stærke betydning. Generelt er der i Freuds genetiske teori mange overvejelser over tidsmæssige forskydninger. Seksualiteten udvikles »for tidligt«, eller også udvikles forstå-

elsen af den »for sent«, og barnets reaktioner bliver netop patogene, når de er »forsinkede«. Når forståelsen kommer for sent, vil det sige, at en række indtryk opbevares i erindringen som uforståede. Hvis de har vakt barnets bevidste interesse, er de gådefulde, indtil de indsættes i deres rette sammenhæng. Det gælder de for tidlige seksuelle erfaringer og generelt det, Lacan har kaldt »den Andens begær«. Barnet forstår for så vidt hverken, hvorfor det elskes af forældrene, eller hvorfor det – i særlige tilfælde – udsættes for seksuelle overgreb. Når forståelsen endelig er etableret, bliver den fortidige uforståede erfaring i et glimt til virkelighed. Den indsættes på sin plads i livshistorien *med tilbagevirkende kraft*, og det er selve kernen i det vanskeligt oversættelige 'Nachträglichkeit'-begreb. Når det seksuelle overgreb allerede har fundet sted, er det for sent at gøre anskrig, for sent at flygte, for sent at foretage nogen af de manøvrer, som den kulturelle seksualmoral kræver, og det fører til anvendelsen af patologiske forsvarsmekanismer, først og fremmest fortrængningen. Barnet kan ikke hindre overgrebet, kun fortrænge erindringen om det, men herved afskærer det sig samtidig fra yderligere tankemæssig bearbejdning af det. Således forklares Emma-historien, som Laplanche kommer ind på i artiklen: Emma gik ind til en købmand i otteårsalderen for at købe slik. Købmanden kneb hende i skridtet, hvad hun ikke forstod, men heller ikke skænkede mange tanker. Som tolvårig kommer hun ind i en anden butik, ser nogle grinende kommis'er, der i et glimt minder hende om købmanden, og hun indser nu, hvad der fire år tidligere var overgået hende, fortrænger erindringen og bevarer kun den forsinkede, inadækvate reaktionsmåde: hun vil ikke mere gå i forretninger alene.

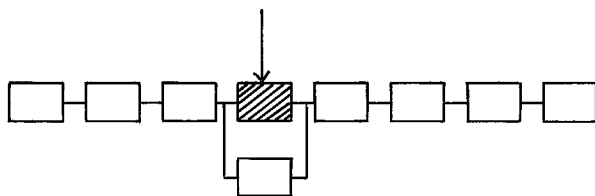
'Phantasie' ('fantasi' på dansk og ikke 'fantasme', selv om dette udtryk anvendes på fransk) bliver et centralt begreb hos Freud, efter at han i 1897 har opgivet forførelsesteorien i dens simple form. Alle de kvindelige patienter, der hævder at være blevet seksuelt misbrugt som børn, støtter sig kun på fantasier, ikke på virkelige oplevelser. Freud modificerede dog snart denne gennemgribende mistænkeliggørelse af sine patienter: disse fantasier var ikke simple løgne, men ubevidste dannelser, der var i stand til at frembringe symptomer, akkurat som om de hidrørte fra reelle begivenheder. De havde med andre ord psykisk realitet. Barnets urfantasier er alle dannet ved kombination af reelle begivenheder i den tidlige barndom (begivenheder som det ikke forstod) og en senere forståelse eller fortolkning heraf, som skabte noget nyt ud af de gådefulde erindringer. Laplanche har i eminent grad påvist

denne struktur. Som typisk eksempel nævnes gerne dannelsen af pigens kastrationsfantasi: Pigen har i den tidlige barndom ofte befundet sig i en mangelsituation (moderen har været for karrig med sit bryst), men nogle år senere, når hun er indtrådt i kastrationskomplekset, anvendes forståelsen heraf med tilbagevirkende kraft. Pigen føler ikke, at moderen fjernede brystet, men at hun fjernede penis, og denne kastrationsfantasi indgiver pigens forskellige versioner af nag til moderen: hun har aldrig givet pigens en penis, hun har beholdt den for sig selv, eller hun har ligefrem berøvet pigens hendes penis. Disse forestillinger er ubevidste, og derfor kan de ikke ændres. Pigen forbliver naglet til urfantasi, der sidder i hende som hendes ubevidste omdrejningspunkt, og som også aftegner hendes reelle aktionsradius. De andre urfantasier dannes på samme måde som kastrationsfantasi: erfaringer fra den kropslige pleje fører til forførelsesfantasi, erfaringer om at forældrene har »noget« sammen fører til urscenefantasi om forældrenes samleje, og erfaringer af narcissistisk selvtilstrækkelighed fører til fantasi om at vende tilbage til moderskødet.

Som vi kan se, hænger de tre nøglebegreber nøje sammen, og de spiller alle en væsentlig rolle i den oversatte Laplanche-artikel.

III. *Formlen for signifiant-substitution*

For at blive sporet ind på, hvad Lacan og Laplanche diskuterer, kan vi først se på et enkelt eksempel: en sproglig kæde, hvis elementer er ord, og som altså svarer til en talt eller nedskrevet tekstsekvens. I en litterær tekst (eller i talestrømmen hos en patient i analyse) vil man umiddelbart rette opmærksomheden mod et element, der ikke passer i sammenhængen, og ofte kan man straks se, at dette element er »skudt ind« i kæden, mens et andet er blevet »skudt ud«:

Denne model gælder for en række litterære stilfigurer, hvor der har fundet en substitution sted (især symbol og metafor). 'Rose' er den typiske substitut for 'pige' mens 'løve' ofte kan sættes i stedet for 'helt'.

I den oversatte artikel diskuterer Laplanche fire eksempler på substitutioner, alle hentet fra Freuds »Udkast til en videnskabelig psykologi« fra 1895 (1950a, s. 427-38; dansk oversættelse s. 99-119). Det drejer sig om en soldat, en ridder, en hysteriker og den tidligere omtalte Emma. Deres substitutioner finder sted i virkeligheden og ikke i en tekst, men ellers er ligheden tydelig nok.

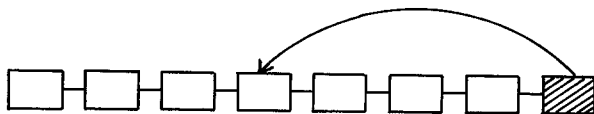
	det symboliserede →		symbolet
Soldat	Fædreland	kærlighed	Flag
Ridder	Dame	tilbedelse	Handske
Hysteriker	Oplevelse B der med rette fremkalder gråd	tårer	Beslægtet oplevelse A der med urette fremkalder gråd
Emma	Scene II med købmand (8 år)	libido/angst	Scene I med kommis'er (12 år)

Hos Freud er det ikke symbolet, der er skudt ind i kæden, men derimod energien eller affekten fra et element i kæden, der er forskudt til symbolet. Denne nuanceforskel skal jeg senere vende tilbage til. I første omgang bruger Laplanche eksemplerne til at illustrere, at der er to slags symboliseringer, de normale og de patologiske. Soldaten og ridderen eksemplificerer den normale symbolisering: de ved godt, hvad flaget og handsken repræsenterer, idet noget af affekten er blevet tilbage ved den symboliserede genstand. Heroverfor eksemplificerer hysterikeren og Emma (der også er hysteriker) den patologiske symbolisering: hos dem har *hele* affekten forskudt sig med det resultat, at de oprindelige oplevelser er totalt glemt, fortrængt.

Jeg vil ikke her »introducere« Lacans brug af termerne signifiant og signifié. Det er gjort ofte nok (se f.eks. min artikel fra 1974). Den Lacan'ske signifiant-kæde kan sammenlignes med den kæde, jeg har tegnet ovenfor. Det kan være en kæde af fonemer, ord, sætninger eller for den sags skyld endnu større enheder. Under signifiant-kæden skulle man umiddelbart forvente en »signifié-kæde«, en kæde af betydninger, men Lacan påpeger minutiøst, at signifiant og signifié i det talte sprog ikke er koblet sammen parvis, sådan som de er det i Saussures sprogbgning (la langue). Der finder en stadig glidning sted, så man aldrig klart kan

se hvilken signifié, der står under hvilken signifiant, og Lacan er lige ved at hævde, at hele signifié-indholdet kan »aftappes« under en bestemt, centralt placeret signifiant. Som belæg for synspunktet fremlægger han nykritiske analyser af verselinjer fra Racine og Hugo (Lacan 1981), og generelt vil han vise, at det er *subjektet*, betydningen aftappes i. Den centrale signifiant repræsenterer ikke bare en signifié, men *subjektets signifié*, dvs. det der siges om subjektet og til subjektet om det selv. Det er altid et vigtigt moment i barnets udvikling, når det kan se sig selv placeret i »den andens tale«.

Her kommer der imidlertid et nyt problem ind i billedet, for selv om barnet registrerer, hvad den anden »betyder« det, er det langt fra givet, at det også forstår betydningen. Signifié'en er en gåde, og derfor søger barnet videre fra den første signifiant til en anden, der måske kan forklare den første, og herfra atter videre, uden at glidningen tilsyneladende kan stoppe. Lacan placerer gerne »moderens begær« som den første signifiant, og det er klart, at barnet ikke forstår, hvad det skal betyde. Ved at følge moderens henvisninger og anvisninger (»fader siger...«, »Gud siger...«, »loven siger...«) støder barnet imidlertid på en signifiant, som stopper glidningen (ved ikke at kræve flere forklaringer), og som Lacan kalder »fader-navnet«. Denne signifiant substituerer den første signifiant og trænger den væk fra kæden. Barnet er herefter underlagt faderens lov og ikke længere moderens gådefulde begær.

»Fader-navnet« er den skraverede signifiant, og resultatet af operationen svarer til modellen i begyndelsen af afsnittet. Lacan kalder den fremadrettede glidning mod begærets objekt »metonymisk«, idet den følger sprogets kombinationsakse, og den bagudrettede substitution kalder han »metaforisk«, idet den følger sprogets selektionsakse. Lacan definerer i øvrigt metaforen på følgende måde: »Man må definere metaforen gennem implantationen i en signifiant-kæde af en anden signifiant, hvorved den signifiant, som den erstatter, synker ned og får status som signifié, samtidig med at den dér som latent signifiant eviggør det interval, hvor

en anden signifiant-kæde kan indpodes« (Lacan 1960a, s. 708).

Metafor-effekten står som noget positivt hos Lacan. Gennem-brydningen af spærringen mellem signifiant og signifié har karakter af bevidstgørelse. Det er ganske vist ingen almindelig bevidstgørelse. Lacan taler om installationen af en »værens-mangel« i subjektet, men denne uopfyldelige mangel åbner samtidig dets begær og er således en kilde til mangfoldige nye aktiviteter (indpodningen af nye signifiant-kæder, som det så kryptisk siges).

Vi er nu fremme ved den formel, hvorom striden mellem Lacan og Laplanche har stået. Den stammer fra Lacans psykose-artikel (1959, s. 557, da udg. – heri dog med trykfejl – s. 135) og ser således ud:

$$\frac{S}{S'} \cdot \frac{S'}{x} \longrightarrow S \left(\frac{I}{s} \right)$$

Ifølge Lacans notationsform er signifiant'erne placeres over den vandrette spærring og signifié'erne under den. I forhold til min egen model svarer S' til den substituerede eller udskudte signifiant, der synker ned og får status som signifié, mens S er den skraverede signifiant, der indskydes eller »implanteres« i kæden. S' er altså »moderens begær«, hvis signifié er gådefuld og ubekendt for barnet – deraf x'et på signifié-positionen. S er »fader-navnet«, som erstatter »moderens begær«. Resultatet af substitutionen står efter pilen: Efter at »moderens begær« er skubbet ned i signifié-positionen, giver det barnet betydningsindholdet »fallos«. Barnet ønsker at *være* genstand for moderens begær, og derfor identificerer det sig med fallossen, siger Lacan. Som tidligere nævnt kan man også sige, at det er »værens-mangelen«, der installeres i subjektet som dets signifié. Fader-navnets signifiant er ikke placeret over subjektets signifié (subjektet kan ikke totalt undertrykkes af faderen). Hullet i signifiant-kæden står åbent for andre signifiant'er. I'et kan læses som 'Inconscient', altså 'det ubevidste', scenen for signifiant'ernes spil.

Laplanche får i artiklen fra 1961 noget ganske andet ud af formlen, noget som går stik imod Lacans intentioner. Overstregningerne hos Lacan indbyder klart nok til, at udtrykkene opfattes som brøker. S' optræder både i tæller og nævner og kan derfor elimineres ved simpel forkortning. Men Laplanche vil gerne bevare denne signifiant i formen og ganger derfor produktet ud på en anden måde, der matematisk set er fuldt korrekt (Laplanche/

Leclaire 1961, s. 302). Det er uden betydning, at han også bytter om på S og S' i forhold til Lacans formel.

$$\frac{S'}{S} \times \frac{S}{s} \longrightarrow \frac{\frac{S'}{s}}{\frac{S}{S}} \left. \begin{array}{l} \text{fbv} \\ \text{ubv} \end{array} \right\}$$

I den oversatte artikel beslutter Laplanche midtvejs at bytte om på brøkerne før pilen, således at den, der danner udgangspunkt for operationen, også står først. Dette er heller ikke særlig vigtigt. Det afgørende hos Laplanche er følgende tre pointer:

(1) Indskydelsen af en signifiant (hans S') i kæden medfører udskydelsen af en anden signifiant (hans S), og denne signifiant opfattes som fortrængt (jvf. stadig min model i afsnittets indledning). Signifiant-kædens niveau er det førbevidste (*fbv*), som jo hos Freud er domineret af ordforestillinger, mens den fortrængte signifiant hører til det ubevidste (*ubv*), som består af tingsforestillinger eller tingsliggjorte ordforestillinger.

(2) Resultatet af substitutionen er en overordnet signifiant/signifié-relation, hvor *fbv* indtager signifiant-positionen, mens *ubv* indtager signifié-positionen. Det førbevidste sprog, der selv klart er underdelt i signifiant/signifié, er altså »udtryk« for et ubevidst »indhold«. Stopper vi her, har vi en temmelig velkendt figur, nemlig Hjeltslevs konnotationssprog: »Konnotationssproget er et sprog... hvis udtryksplan udgøres af denotationssprogs [dvs. »almindelige« sprogs] indholdsplan og udtryksplan. Altså et sprog, hvis ene plan (nemlig udtryksplanet) er sprog« (Hjeltslev 1943, s. 105). Hos Hjeltslev er konnotationssprogets indhold f.eks. litterære værkers »dybere mening«, og i psykoanalytiske literaturlæsninger af den ældre skole er det ofte en sådan »dybere mening«, der hentes frem (hvor ofte er Freuds »lille Hans« ikke blevet udlagt på denne måde: når drengen *siger* hest, *mener* han fader).

På dette punkt skærer Laplanche igennem. Selv om det ubevidste har signifié-karakter i forhold til det førbevidste, er dets elementer »forhenværende« signifiant'er, der er revet ud af sproget og de øvrige betydningsbærende aktiviteter. I det ubevidste har de fået status som tingsforestillinger. Selv ord og sætninger behandles, som om de var ting. De har mistet deres strukturelle valør og fungerer efter nye regler. Dette skal jeg vende tilbage til.

Laplanche siger, at den fortrængte signifiant kun henviser til

sig selv. S henviser til S som både signifiant og signifié. Laplanche kunne have nøjedes med at sige, at S ingenting henviser til. For-doblingen er alene et resultat af Lacans notationform og Laplan-ches rent matematiske læsning heraf. Der er ingen, der har fået noget rigtigt ud af at arbejde med den samme signifiant i to etager i *ubv*, hverken Leclaire (i artiklen fra 1961) eller Wilden (1966), og Lacan har haft let spil i sin kritik af Laplanche på dette punkt (jvf. Lacans indlæg i Rifflet-Lemaire 1970). Laplanche opgiver ikke fuldstændig sin idé i de her oversatte forelæsninger fra 1978, men det står klart, at det er på andre punkter, han finder en diskussion med Lacan væsentlig.

(3) Med hensyn til ét specielt spørgsmål er Laplanche udlæg-ning af formen i 1978 særdeles klagørende. Det drejer sig om ud-lægningen af den eneste »ægte« signifié, altså s'et i formen. La-planche går med Lacan ind på at tale om *subjektets signifié* (det der »betydes« barnet af de voksne), men hvor signifié'en hos La-can til enhver tid er et produkt af signifiant'erne og deres indbyr-des konstellationer, tillægger Laplanche signifié'en en langt mere substantiel karakter. Sprogformen kan ikke eksistere alene, siger Laplanche med henvisning til Hjelm-slev. Den behøver holdepunk-ter i den ene eller den anden substans. I psykoanalysens teori om det ubevidste udgøres denne substans, der bestandig må formes, af den ubundne driftsenergi eller *affekten* slet og ret.

Affekten er dog ikke en transcendental signifié, der bestandig kræver nye symbolske udtryk. De fleste symboler udtrykker og former godt nok affekter, men ikke affekter der simpelt hen eksisterede før symboliseringsprocessens begyndelse. Laplanche vil genskabe den ligeværdighed mellem signifiant og signifié, som La-can har forstyrreret med sin tale om signifiant'ens primat, og det gør han med reference til det tidligere omtalte 'Anlehnung'-begreb hos Freud. Den seksuelle affekt, hvis grundtone er angsten, ind-podes i barnet gennem forældrenes pleje. Den seksuelle spænding opstår som en bivirkning til plejeprocesserne. Det, som forældre-ne »betyder« barnet på denne måde, er en gådefuld meddelelse, som barnet kun registrerer som angst, men som det i samme mo-ment søger at binde igen og binde netop til forældrene som var indpodningens årsag. Forældrene bliver på samme tid genstand for barnets begær og forklaring på det. Laplanche vil mene, at alle moderens – eller forældrenes – handlinger har signifiant-karakter i forhold til barnet, og ikke kun hendes sprog og slet ikke hendes begær, som barnet ikke har midler til at registrere.

Symboliseringsprocessen har som funktion at binde affekten

og undertrykke angsten, og i den forbindelse understreger Laplanche, at nogle bindinger er mere effektive end andre. I de fire eksempler, han diskuterer (jvf. skemaet tidligere i afsnittet), substitueres den første binding med en anden, idet affekten forskydes fra det symboliserede til symbolet. Ved den normale symbolisering bliver noget af affekten tilbage i det symboliserede, mens den forskydes totalt ved den patologiske symbolisering. Affekten kan godt blive bevidst i en eller anden form, men den første signifiant fortrænges. Eksemplerne kan i øvrigt ubesværet indsættes i Laplanches formel, idet affekten er s , det symboliserede S og symbolet S' .

Emma-historien er Laplanches yndlingseksempel, idet den særligt tydeligt illustrerer og forklarer den patologiske reaktionsmåde. Emma fortrænger ikke oplevelsen hos købmanden, straks efter at den har fundet sted. Den gådefulde signifié, købmandens befangling har indpodet, ligger i hende som en latent seksuel spænding. Da scenen igen dukker op i erindringen og meningen står klar for hende, frigøres hele affekten som angst. Det er en angst, som købmandsscenes signifiant er ganske uegnet til at binde, og derfor bindes den til en biomstændighed ved de to scener: det at gå i butikker alene i det hele taget. Denne generaliserede signifiant optager alle Emmas bevidste refleksioner.

Som sagt er inddragelsen af affektteorien fra Laplanches side et modtræk mod Lacan i diskussionen af formelen for signifiant-substitution. Laplanche mener, at lacanianernes negligering eller direkte forhånelse af affektproblematikken er en afgørende brist ved deres teoretiseringen (Laplanche 1981, s. 27) og en understregning af deres fiksering til en forældet strukturalistisk og formalistisk tankegang.

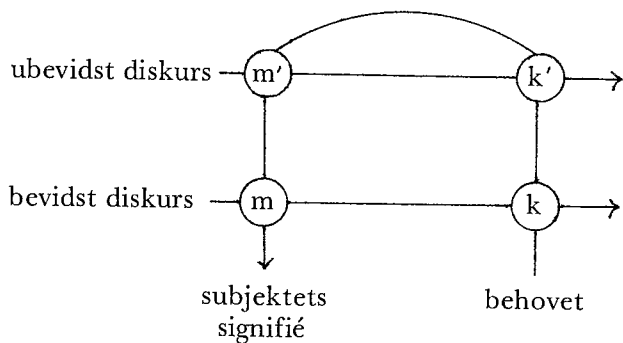
IV. Er det ubevidste struktureret som et sprog?

Den offensive del af Laplanche Lacan-kritik har som mål at påvise, at det ubevidste ikke er struktureret som et sprog. Herigennem vil han ramme lacanismen på dens mest sårbare punkt, for har noget stået som overskrift over Lacans arbejde, er det netop påstanden om, at det ubevidste er struktureret som et sprog.

Når man gennemlæser Lacans skrifter fra årene omkring 1960, bliver det imidlertid ikke ganske klart, hvad han mener med påstanden. I det tidligere anførte citat (1960b, s. 167-68) genkender Lacan sprogets struktur i det ubevidste. I det ubevidste findes forskydninger og fortætninger. De er struktureret på samme måde

som metonymier og metaforer, og disse to figurer er selve indbegrebet af sprogets funktionsmåde: elementers kombination og substitution, den diakrone og den synkron akse i sproget, meddelelsen og koden. Inden for strukturalismen er koden et temmelig statisk begreb. Koden afgør, hvad der må siges og kan siges, men overlader til subjektet at vælge, hvad det faktisk vil sige. Også valgene kan dog være underlagt en kode. Diverse litteraturanalyser har til fulde godtgjort, at tekster er organiseret efter andre regler end den blotte sprogekodes regler (der er en stilistisk kode, en ideologisk kode etc.). Lacan anvender begrebet *diskurs* om en tale, hvor kodningsgraden er høj, men hvor der til gengæld også kan være en intens dialektik mellem de to sprogakser, mellem meddelelsen og koden. Hvert enkelt subjekt har sin »stil« at tale i og dermed sin diskurs. Det er en af psykoanalysens elementære erkendelser. Lacan siger ikke blot, at det ubevidste er struktureret som et sprog. Han siger også, at det ubevidste er en diskurs. Det ubevidste er dog ikke den konkrete, hørlige diskurs, men bag denne ligger der en ubevidst diskurs. Den ubevidste diskurs griber ind i og »overdeterminerer« den bevidste diskurs, og den kan kun »høres« herigennem.

Hvad Lacan har i tankerne fremgår af en model, han arbejdede med i årene omkring 1960 (altså samme periode, hvori han arbejdede med formlen for signifiant-substitution): Denne model, der på tryk kun er fremstillet i artiklen om »subjektets subversion« (1960b, s. 189), er uden tvivl den mest frygtindgydende af alle Lacans modeller, og jeg har hørt Lacans svigersøn og udgiver, Jacques-Alain Miller, sige, at ingen vist havde forstået den til bunds, heller ikke han selv. Rifflet-Lemaire går i en stor bue uden om den. Jeg vil her forsøge mig med en sikkert halsbrækkende forenkling af den, der til gengæld knytter an til det tidligere sagte:

I modellen står m og m' for meddelelsen k og k' for koden. Den bevidste diskurs er den signifiant-kæde, jeg allerede har diskuteret, og hvori der finder kombinationer og substitutioner sted. Når barnet retter sit behov mod omverdenen, fanges det ind af de voksnes betydningsbærende adfærdsmønstre, som det dog ikke forstår. Forståelsen begynder først i det øjeblik, hvor et »senere« element kaster et forklarelsens lys over et »tidligere« element. Den senere, kontrasterende, signifiant får da status af kode i forhold til den tidligere, der følgelig afgiver sin meddelelse. Barnesprogets egen oprindelse har Lacan ofte ført tilbage til Freuds barnebarn, hvis kontrasterende vokaler o og a blev udlagt som Fort og Da, men det vil jeg lade ligge her (jvf. Freud 1920g, kap. 2). Tankegangen viser imidlertid klart, at så længe »det sidste ord« ikke er sagt, kan der stadig ligge uudnyttede betydningsmuligheder i signifiant-kæden.

Den ubevidste diskurs er det springende punkt i modellen. Den »tales« af en anden i subjektet selv, Lacans berømte »store« Anden. Denne Anden har sin oprindelse i den intersubjektive situation, f.eks. i spilsituationen, hvor subjektet ikke ved, om den andens lukkede hånd rummer et lige eller ulige antal kugler. Lacans ubevidste er ikke den konkrete andens viden, men den abstrakte Andens formodede viden. Også »begærets dialektik« er et spørgsmål om, hvad den Anden har og ikke har, men ud over det er det temmelig uigennemskueligt, hvordan Lacan kommer frem til de termer, han lader cirkulere i den ubevidste diskurs: fallos, orgasme, kastration, mangel m.fl. Det er hermed også temmelig umuligt at lokalisere argumenterne for, at det ubevidste skulle være struktureret som et sprog. (I dansk sammenhæng er Bent Rosenbaum og Harly Sonne uden tvivl de bedste advokater for Lacans synspunkt, idet de erstatter den ubevidste diskurs med et lingvistisk defineret »diskursivt register« og anvender dette begreb i konkrete analyser af et antal psykosetekster, jvf. Rosenbaum/Sonne 1979; også Laurits Lauritsen (1979-80) har haft held til at hente nogle af Lacans pointer ned på jorden i forståelig form).

Laplanche søger at punktere Lacans tese med en dobbeltargumentation: det ubevidste kan hverken opfattes som *kode* eller som *meddelelse* og kan derfor heller ikke være struktureret som et sprog.

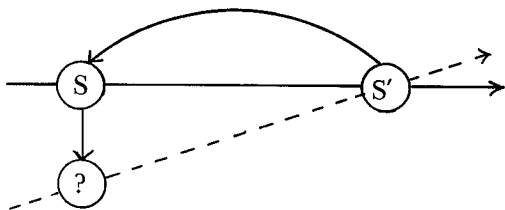
Laplanche skelner mellem en nominalistisk og en strukturelt defineret kode. En nominalistisk kode sammenkæder udtryk og indhold enkeltvis. Noget sådant forsøgte Freud i en periode inspireret

af Jung (og Stekel), men det kom aldrig til at optage mere end et hjørne af hans tydningspraksis (stok = penis; løb på trapper = samleje; konge = fader etc.). Noget ondskabsfuldt hævder Laplanche, at lacanianernes evindelige generaliserende snak om fallos og kastration i virkeligheden er inspireret af en sådan kodeopfattelse, men bortset fra det er det strukturalismens definition af sprogkode, der er til diskussion. Det er vist nok Laplanches synspunkt, at sprogkoden aldrig vil kunne defineres uden relation til referenten (det ydre objekt). Dette spørgsmål vil jeg ikke tage stilling til, men Laplanche slutter videre herfra, at der ikke er nogen kode i det ubevidste, da fantasierne i det ubevidste aldrig har faste og entydige relationer til reelle objekter. De ubevidste elementer har selv objekt karakter. Det er tingsforestillinger: ikke nødvendigvis forestillinger om ting, men tingslige forestillinger. Det ligger i strukturalismens tankegang, at der i sproget ikke eksisterer positive elementer, kun forskelle (Saussure 1916, s. 166), og at alle elementer er defineret gennem relationen til de øvrige elementer. Men, hævder Laplanche, i det ubevidste er elementerne faldet fra hinanden. De indgår ikke i faste indbyrdes relationer og kan derfor aldrig danne et samlet system. Relationelt definerede elementer ville kræve et system af negationer, men negationen eller benægtelsen forekommer ikke i det ubevidste. Hvert element opfører sig, som om de øvrige ikke eksisterede. Det ubevidste er en individuel dannelse, ikke et sæt af regler for sproglig eller anden interaktion (nogle har hævdet, at reglerne for f.eks. tennis og skak ligger »ubevidst« bag det manifeste spil). Der findes heller ikke noget ubevidste i en tekst. Selv om tekst- og diskursanalyser kan afdække nye kodningsmønstre i alle tænkelige teksttyper, er disse ikke identiske med det ubevidste i Freuds forstand.

Impulserne fra det ubevidste kan ikke opfattes som meddelelser, for det ubevidste vil ingenting kommunikere, fastslår Laplanche gentagne gange. Kommunikation forudsætter en afsender og en modtager, og det ubevidste kan ikke som et andet intelligensvæsen indtage en plads i kommunikationen. Det er altid den sekundære bearbejdning (herunder hensynet til den sekundære sygdomsgevinst), der får symptomerne til at virke »talende«. Man må slutte heraf, at Laplanche også mener, at hele »intersubjektiviseringen« af symptomerne i overføringssituationen er en sekundær frembringelse. Han synes dog ikke at tage i betragtning, at en instans som over-jeg'et (den Lacan'ske Anden) kun fungerer så effektivt, fordi jeg'et tillægger det en fiktiv objekt karakter (over-jeg'et er i det hele taget et af de sparsomt behandlede Freud-

begreber i Laplanches forfatterskab), men bortset fra det er hans ræsonnement korrekt nok. Udsendelsen af impulser fra det ubevidste svarer til gentagelsestvangens mekanisme. Det ubevidste producerer bestandig de samme impulser, der kun tager sig forskelligt ud, fordi de ikklædes forskellige førbevidste forestillinger. Det ubevidste er irrefleksivt: det kan godt udsende impulser, men det lader sig ikke påvirke af de tilbagemeldinger, der kommer fra omgivelserne, de være sig interne eller eksterne. Eller rettere: det lader sig kun ændre til en anden irrefleksiv tilstand. Man kan ikke banke fornuft ind i det ubevidste, uden at man samtidig afskaffer dets karakter af ubevidsthed, sådan som det kan forekomme i terapien. Det ubevidste opfylder kun primærfunktionen (fjernelse og afledning af spænding), og det er ude af stand til at opfylde sekundærfunktionen (systematisk påvirkning af pirringskilden).

Laplanche opretholder Freuds metapsykologiske opfattelse af det ubevidste som et topisk system indeholdende ubundne energibesætninger og tingsliggjorte forestillingsatomer, der kun repræsenterer driften, tilsammen underlagt primærprocesserne. De begreber, han især anvender til at præcisere dette billede af det ubevidste, er 'imago', 'kompleks' og 'fantasi'. De indebærer alle en vis organisering af forestillingsatomerne, men aldrig en »sproglig« organisering. Fikspunkterne i det ubevidste – og sådanne antager Laplanche tilsyneladende, at der eksisterer – er de såkaldte 'urfantasier' (jvf. omtalen tidligere). Hans tankegang er, at urfantasierne er et produkt af to eller flere erindringer om virkelige oplevelser. Hans »signifiant-kæde« er således også en kronologisk og livshistorisk ordnet kæde af erindringer, hvor de afgørende erindringer kan indsættes som S og S' fra hans substitutionsmodel. Når S' med tilbagevirkende kraft skyder S ud af livshistorien, konstitueres den fortrængte urfantasi i en anden dimension. Den er ikke simpelt hen lig med S (eller med S over S), men er blevet »dekvalificeret« for at bruge et af Laplanche udtryk. Hvordan den faktisk ser ud, tør han ikke sige, men den ligger i det ubevidste som en oprindelsesmyte, der i princippet giver livshistorien en helt ny retningsbestemmelse. Den følgende model, der er udledt af Laplanche, dækker også Freuds tankegang og kan måske give et indtryk af divergensen mellem Lacan og Laplanche (jvf. Andkjær Olsen/Køppe 1981, s. 394-400 og s. 442-47):

Der mangler endnu meget i en videnskabeligt konsistent teori om det ubevidste. Går man med til, at Laplanche har skåret Lacan et stykke ned, må man også erkende, at han ikke har sat noget andet i stedet. For hvis urfantasierne er en slags individuelle myter om subjektets oprindelse, bliver der straks problemer med at bestemme de indgående elements natur. Når de ikke er sproglige, er det så en form for indprægninger af sensorisk, senso-motorisk eller perceptorisk art? Undertiden tror man næsten, at Laplanche har genopdaget Lacans teori om kropsbilledet og den imaginære orden, men så er vi jo lige vidt.

Måske er Laplanches mest dækkende karakteristik af det ubevidste indeholdt i bemærkningen om, at det ubevidste er en måde at forvandle en indpodet driftsenergi på, forvandle den gennem primærprocessens forskydninger, fortætninger, substitutioner og ombytninger. Disse transformationsprocesser udgør stadig vores sikreste viden om det ubevidste.

Bibliografi

ANDKJÆR OLSEN, Ole

1974 »Signifiant-begrebet hos Lacan«. IN: Lykke Knudsen m.fl. (red.): *Subjekt og tekst*. GMT/NSU 1974.

1982 »Refleksivitet og psykoanalyse«. *Psyke & logos* 3.2: 261-82

ANDKJÆR OLSEN, Ole og KØPPE, Simo

1981 *Freuds psykoanalyse*. Gyldendal 1981.

DINES JOHANSEN, Jørgen

1977a (red.) *Psykoanalyse, litteratur, tekstteori. Bd. I. Traditionen og perspektiver*. Borgen 1977.

1977b *Psykoanalyse, litteratur, tekstteori. Bd. II. Psykoanalytiske begreber, kommentar, bibliografi*. Borgen 1977.

FREUD, Sigmund

1920b *Hinsides lystprincippet*. IN: *Metapsykologi* 2. Hans Reitzel 1976.

1950a *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*. S. Fischer 1962. Heri

»Entwurf einer Psychologie« fra 1895; da. udg. heraf: »Udkast til en videnskabelig psykologi«. Hans Reitzel 1980.

HJELMSLEV, Louis

1943 *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. Akademisk forlag 1966.

LACAN, Jacques

1957 »Bogstavets instans i det ubevidste«. IN: Lacan 1973b.

1959 »Om psykosens subjekt«. IN: Lacan 1973b.

1960b »A la mémoire d'Ernest Jones: Sur sa théorie du symbolisme«. IN: Lacan 1966.

1960b »Subjektets subversion og begærets dialektik i det Freud'ske ubevidste«. IN: Lacan 1973b.

1966 *Ecrits*. Le seuil 1966.

1970 »Forord« og »Interview«. IN: Rifflet-Lemaire 1970.

1973a *Le séminaire, livre XI. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Le seuil 1973.

1973b *Det ubevidste sprog*. Rhodos 1973.

1981 *Le séminaire, livre III. Les psychoses*. Le seuil 1981.

LAPLANCHE, Jean

1970 *Vie et mort en psychanalyse*. Flammarion 1970.

1980a *Problématiques I. L'angoisse*. PUF 1980.

1980b *Problématiques II. Castration - Symbolisations*. PUF 1980.

1980c *Problématiques III. La sublimation*. PUF 1980.

1981 *Problématiques IV. L'inconscient et le ça*. PUF 1981.

LAPLANCHE, Jean og LECLAIRE, Serge

1961 »L'inconscient, une étude psychanalytique«. Udvidet 1966. Optrøkt IN: Laplanche 1981.

LAPLANCHE, Jean og PONTALIS, Jean-Bertrand

1964 »Fantasme originaire, fantasme des origines, origine du fantasme«. IN: *Les temps modernes* 215: 1835-68.

1967 *Vocabulaire de la psychanalyse*. PUF 1967.

LAURITSEN, Laurits

1979-80 »Teoretiske forudsætninger for en psykoterapi 1-3«. *Agrippa* 2,2-4.

RIFFLET-LEMAIRE, Anika

1970 *Jacques Lacan*. Dessart 1970.

ROSENBAUM, Bent og SONNE, Harly

1979 »Det er et bånd der taler«. *Analyser af sprog og krop i psykosen*. Gyldendal 1979.

SAUSSURE, Ferdinand de

1916 *Cours de linguistique générale*. Payot 1969. Uddrag af centrale passager på dansk IN: Peter Madsen (red.): *Strukturalisme*. Rhodos 1970.

SCHAFER, Roy

1976 *A new language for psychoanalysis*. Yale University Press 1976.

WALLERSTEIN, Robert S. og SAMPSON, Harold

1971 »Issues in Research in the Psychoanalytic Process«. *International Journal of Psycho-Analysis* 52,11: 11-50.

WILDEN, Anthony

1966 »Signifiant'ens fortrængning - Freud, Signorelli og Lacan«. IN: Dines Johansen 1977b.

